

UOT № 81

ƏZİZƏ CƏFƏRZADƏNİN DİL KİMLİYİNİN ONUN DİALEKTİZMLƏRDƏN YARARLANMA STRATEGİYASINA TƏSİRİ HAQQINDA

B.G.Məmmədova

Azərbaycan Dillər Universiteti
Bakı, R.Behbudov küçəsi 134

e-mail: benovshem@gmail.com

Açar sözlər: dil kimliyi, dialektizmlər, idiolekt, Əzizə Cəfərzadə, Şirvan və Bakı şivələri

Keywords: language identity, dialecticism, idiolect, Aziza Jafarzadeh, Shirvan and Baku dialects

Ключевые слова: языковая личность, диалектизмы, идиолект, Азиза Джафарзаде, бакинский и ширванский диалекты

Ə.Cəfərzadənin dialektizmlərdən yararlanması ilə bağlı strategiyasının təkrar olun-mazlılığını şərtləndirən vacib amil onun özünün dil kimliyindən, yəni özünün dil şəxsiyyəti-nin formalaşma mühiti ilə üzvi bağlılığından qaynaqlanır. Ə.Cəfərzadə yaradıcılığı boyu heç bir digər dialekti Şamaxı-Şirvan şivəsi qədər yüksək işlənmə tezliyi və dəqiq auten-tikliklə təqdim etməmişdir. Ə.Cəfərzadə yaradıcılığının “şah əsəri” sayılan “Aləmdə səsim var mənim” romanında müəllif bu şivənin bütün nyuanslarını (fonetik, leksik, morfoloji) böyük ustalıq və həssaslıqla ifadə edir.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, “Aləmdə səsim var mənim” romanından fərqli olaraq, Ə.Cəfərzadə özünün “Bakı-1501” romanında dialekt ünsürləri çox aşağı səviyyədə işlədilmişdi.

Fərqləri konkret istiqamətlər üzrə nəzərdən keçirək. İlk olaraq qeyd edək ki, artıq vurğuladığımız kimi, “Aləmdə səsim var mənim” romanındakı demək olar ki, bütün təhsilsiz şəxslərin dil kimliyinin səciyyələndirilməsi üçün, yəni həmin şəxslərin ədəbi dildə nitqi formalaşdırma biləcəkləri təhsil ala bilmədiyinin qabardılması üçün, demək olar ki, istisnasız şəkildə bütün qeyri-ziyalı mühit nümayəndələrinin nitqində dialektizmlərə daha çox yer verilmişdir. Sözsüz ki, həmin şəxslərin dil kimliyində XIX əsr şərtliliklərinin labüd etdiyi (yəni, müvafiq şəkildə ərəb-fars mənşəli müəyyən qrup arxaikləşmiş leksik vahidlərin yer aldığı) spesifikliklər də mövcuddur. Eyni zamanda Ə.Cəfərzadə dövrün və bölgənin dil mühitinin adekvat canlandırılması üçün ziyalıların nitqində də az sayda dialektizmlərə yer vermiş, lakin bu zaman ədəbi dil normalarının dilaketizmlərə nəzərən nisbət balansını qoruyub saxlamışdır.

Şair isə sözlünə davam edirdi:

- Nə başını ağrıdım, gün keçir, qalx gedək. Elə bu axşam sənə ürəyindən xəbər verən bir qəzəl yazmağa çalışaram. Yaxşı, daxi sınığını neysə sallamısan, aada? [1; 29]

Ə.Cəfərzadə burada öz dil kimliyinin həssaslığını ortaya qoymuşdu: yazar dialektə danışan şəxslərin içindən çıxmış ziyalı-şairin steril ədəbi dil danışmasının inandırıcı olmadığını fərqlənmişdir. Bu səbəbdən də Ə.Cəfərzadə Şamaxı ziyalıların nitqinin bölgə əhalisinin danışığı ilə kontrast təşkil etməsi naminə ara-sıra onların nitqində dialektizm “xalları” vurmuşdur ki, onların say nisbəti qeyri-ziyalıların nitqindəki dialektizm-lərin nisbətinə nəzərən əhəmiyyətli dərəcədə azdır. Ə.Cəfərzadə intuitiv olaraq, dil kimliyi nəzəriyyəsinin ən vacib postulatlarından birini əyani şəkildə nümayiş etdirməyə müvafiq olmuşdur.

Məlumdur ki, FƏRDİ DİL KİMLİYİ HEÇ VAXT DİL KİMLİYİ İLƏ QƏTİ

OPPOZİSIYA TƏŞKİL ETMİR. Fərdin danışıqı bu və ya digər səviyyədə onun aid olduğu etnik qrupun, sosial qrupun (sosial zümərənin, sosial çevrənin, kollektivin) leksik- frazeoloji, fonetik, morfoloji, sintaktik təsir izlərini əks etdirir. Çünki fərdi dil kimliyi vakuum şəraitində meydana gəlməyib, məhz həmin simfonik dil kimliyinin özünün törəməsi və ya digər simfonik dil kimlikləri ilə hibridləşməsinin törəməsi kimi ortaya çıxır. İstənilən halda toplumun dil kimliyi özünü biruzə verməyə bilməz. Əgər Ə.Cəfərzadənin sırası Şamaxılıları autentik, əsasən qeyri-hibrid mahiyyətli fərdi dil kimliyinə malik idilərsə, bölgə ziyallılarının dil kimliyində hibridləşmə izlənir. Belə ki, bölgə ziyalıların (söhbət XIX əsrdən gedir) yerli (simfonik) dil kimliyi ilə ərəb-fars dilli təhsilinin möhürünü daşıyan sosial qrupun dil kimliyinin kontaminasiyası sezilir.

Konkretləşdirərək və müəyyən ilkin ümumiləşdirmə apararaq, deyə bilərik ki, Ə.Cəfərzadənin "Aləmdə səsim var mənim" əsərindəki dialektizmlər özünü aşağıdakı şəkildə təzahür etdirir: 1) emosional neytrallığa malikdirlər və müəllifin neqativ və ya pozitiv yanaşmasını inikas etdirmirlər; 2) dialektizmlərin fərqli dil kimliyi nümunələrində təmsil olunma səviyyəsinə görə, ziyalı və qeyri-ziyalı nitqində müəyyən ləhbü fərqlilik mövcud olsa da, ciddi antoqonizm nəzərə çarpmır.

Bundan fərqli olaraq, daha öncəki zaman mərhələsinə əhatə edən, konkret olaraq, XV əsrin sonu-XVI əsrin əvvəllərində Cənubi Azərbaycanda, Bakıda cərəyan tarixi prosesləri əks etdirən romanda obrazlar əksər hallarda Ə.Cəfərzadənin öz müasirlərinin, yəni XX əsrin II yarısında yaşamış ziyalıların nitqinə maksimum dərəcədə yaxın şəkildə qələmə alınmışdır. Ə.Cəfərzadənin XV-XVI əsrdə yaşamış qəhrəmanlarının dil kimliyi- nin autentikliyi ilə seçilməməsi isə ilk növbədə subyektiv faktorla əlaqəlidir. Belə ki, Ə.Cəfərzadənin özü Şamaxı dil kimliyinin yetirməsi olduğundan, o, həmin dil mühiti zəminində "formalaşmış" qəhrəmanlarının dilini, dil kimliyini tam təfsilatı ilə, bir növ, ilk mənbədən canlandırmaq imkanına malik idi. Məhz, bu səbəbdən ki, onun "Aləmdə səsim var mənim" romanının XIX əsrdə yaşayan qəhrəmanları "Bakı-1502" romanının XV-XVI əsr qəhrəmanlarından daha autentik səslənir. Onların nitqi ("Aləmdə səsim var mənim" romanının obrazlarının nitqi) daha çox dialektizm və arxaizmlərlə zənginləşdirilərək əsərin dilinin ümumi "atmosferini", aid olduğu dövrün dil mühitinin, bölgə əhalisinin dil kimliyini (yəni, müvafiq olaraq, zaman-məkan koordinatlarının kəşimə nöqtəsinə uyğun şəkildə) səciyləndirilməsi baxımından daha adekvat təəssürat yaradır. Bununla müqayisədə, müasir Azərbaycan ədəbi dilində "danışdırılan" XV əsr qəhrəmanları heç də adekvat təəssürat yaratmır.

Məlumdur ki, XVI əsrdə Azərbaycan ədəbi dilinin əsasını Təbriz dialekti təşkil edirdi [2; 8]. Başqa sözlə desək, həmin dövrdəki ədəbi dilin formalaşmasında Təbriz dialekti köyne rolunda çıxış etmişdir. Hətta Azərbaycan ədəbi dilində Təbriz dialektinin ağır yüklü təsirinin Şah İsmayıl Xətəinin rolu ilə bağlılığını xatırlasaq; daha dəqiq desək, Təbriz dialektinin ədəbi dil əsası rolunda çıxış etməsində dilimizin 1502-ci ilə dövlət dili statusuna yüksəlməsinə əlaqəliyi faktını xatırlasaq da, vəziyyət dəyişmişdir. Belə ki, belə bir məntiqi sual çıxsa bilər ki, əsər bilavasitə adında da bəllilə olduğu kimi, 1502-ci il hadisələrlə bağlılıq əsasında meydana gəlmiş və həmin dövr ərəfəsindəki tarixi proseslərin ədəbi formatda təqdimatını təşkil edir. Və bu əsasda belə bir sual meydana çıxsa bilər ki, bəlkə həmin dövrdə Təbriz dialekti hələ öz təsirinin pik nöqtəsinə çatmamışdı və bu səbəbdən də, yazar həmin dialektin özəlliklərini əks etdirməkdən çəkinmişdir. Lakintarixi gerçəklik artıq həmin dövr ərəfəsində Təbriz dialektinin köyne mövqeyinə yüksəlmiş bildiyini söyləməyə əsas verir. Bu mənada N.Xudiyevin mövqeyi ilə razılaşmamaq mümkün deyil. Dilçi haqlı olaraq yazır: "Şübhəsiz, nəinki XVI əsrdə, bir neçə əsr daha əvvəldən etibarən Azərbaycan mədəniyyətinin əsas dəyişilmə mərkəzi olmuş Təbriz şəhəri, artıq qeyd olunduğu kimi, ədəbi dilin də öz inkişafında istinad elədiyi möhkəm sosial- mədəni baza idi və yalnız XVI əsrdə deyil, daha əvvəllərdən "təbrizlilərin şivə xüsusiyyətləri" ədəbi dilə təsir edirdi." (kursiv bizimdir – B.M.) [3; 277]. Bu mənada Şah İsmayıl Xətəinin Bakıya yürüşünü əks etdirən hadisələrin

təsvir edildiyi romanda labüd olaraq, məhz Təbriz dialektinin eşidməsi vacib idi. Müqayisə üçün deyək ki, yazıçı Bakı əhalisinin danışığını daha kaloritli şəkildə əks etdirmiş və bu zaman təkcə leksik diləktizmlərlə deyil, eləcə də morfoloji dialektizmlərdən də kifayət qədər istifadə etmişdir. Bundan fərqli olaraq, Təbriz əhalisinin danışığı, daha dəqiq desək, Təbrizli obrazların dil kimliyi yalnız bəzi fraqmentar leksik dialektizmlər sayəsində autentiklik iddiasını ifadəsinə xidmət edirdi. Lakin bu iddia o qədər yetərsiz arsenalı canlandırılırdı ki, onun adekvat şəkildə gerçəkləşdirməsi, zənnimizcə, mümkün olmurdu. Həmin fraqmentar autentiklik yaratma cəhdləri **dədə**, **güyüm** və s. bu kimi qohumluq və məişət terminlərində ifadə tapırdı.

– **Dədə... güyüm...** çayda qaldı... ; – Gördü **dədə**, amma bir şey demədi [4; 99].

Məlumdur ki, **dədə** qohumluq termini digər türk dillərində də təsadüf edilir¹ və eləcə də Azərbaycan dialektlərində **ata** qohumluq terminin mövqeyində işləklilik nümayiş etdirir [5].

Güyüm məişət termini isə Şimali Azərbaycanın Balakən, Cəbrayıl, Gəncə, Kürdəmir, Qax, Oğuz, Şəki, Tovuz, Yevlax, Zəngilan, Zərdab bölgələri üçün xarakterik olan istiladır və “mis səhəng” anlamını ifadə edir [6; 209]. Bu istilahun ədəbi dilimizin izahlı lüğətində qeyd edilməsindən çıxış etsək, onun, əslində sırf dialektizm olduğunu da söyləmək çətindir (izahlı lüğətdə oxuyuruq: Su daşımaq və ya saxlamaq üçün boğazı uzun, iri qulplu, mis qab; mis səhəng [8]).

Onu da qeyd etmək ki, tarixçi etnoqraflarımız da bu məişət əşyasının Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələri üçün deyil, tarixən bütövlükdə milli məişət mədəniyyətimiz üçün xarakterik olduğunu olduğunu qeyd etmişlər [9]. Yeri gəlmişkən, bu fakt və eləcə də Ə.Cəfərzadənin tarixi romanlarında yer alan dialektizm səciyyəli arxaikləşmiş məişət terminləri görkəmli dialektoloq E.Əzizovun səsləndirdiyi bir fikri tam əyaniliklə tədqiqləyir. Görkəmli dilçi alim yazır: “*Dialektlər xalqın* təbii danışq dili, bir növ dilin *etnoqrafiyasıdır*. Biz dialektləri öyrəndikcə xalqı və onun tarixini öyrənmiş oluruz” (kursiv bizimdir. – B.M.) [10; 64-78, 65]. Bu sırada da müqayisə maraq doğurmaya bilməz. Belə ki, Ə.Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var mənim” romanı bu səpkili leksik dialektizmlərin yüksək işlənmə tezliyi, hətta hazırlıqlı olmayan oxucu üçün izafilik kimi görünə bilən intensivliyi ilə seçildiyi halda, “Bakı-1501” romanında daha çox arxaizm xarakterli sözlərdən istifadə olunur. Yəni, sonuncuda ədəbi dil üçün arxaikləşmiş, lakin konkret bölgələr üçün işlək olan məişət terminlərindən çox az istifadə olunur. Yəni, bu romanda Ə.Cəfərzadə Cənubi Azərbaycan Təbriz-Ərdəbil dialektinə xas olan, Bakı danışığı üçün səciyyəvi olan leksik (məişət terminologiyası səciyyəli) leksik dialektizmlərə çox fraqmentar səviyyədə müraciət edir. Və onlar da əsas etibarilə güyüm dialekt-tizmində olduğu kimi, ədəbi dil üçün arxaikləşməklə yanaşı, ümumAzərbaycan dialektoloji atlası üçün səciyyəvi olan leksik dialektizm statuslu leksik vahidləri əhatə edir. Müqayisəmizin əyaniləşdirilməsi üçün, Ə.Cəfərzadənin “Aləmdə səsim var mənim” romanında yer alan leksik dialektizmlərdən bəzilərini xatırlamaq kifayətdir. Belə ki, bu əsər boyu müəllif üçün doğma olan Şamaxı dil mühitinə xarakterik olan **tabaq**, **yağasər**, **xuruş**, **ovşara**, **sini**, **sərpinc**, **qanovuz**, **lüləyn** və s. bu kimi leksik dialektizmlər dəfəflərlə istifadə edilmişdir. Yeri gəlmişkən onu da qeyd etmək ki, **güyüm** dialektizmi Ə.Cəfərzadənin dil kimliyi üçün xarakterik olan və bir neçə əsərində yer alan «autentiklik yaratma “arsenalı» vahidlərindəndir.

Konkret olaraq, Ə.Cəfərzadə “Bakı-1501” romanında bu dialekt terminindən 5 dəfə, “Aləmdə səsim var mənim” romanında isə 13 dəfə istifadə eləmişdi. Əgər birincidə **güyüm** dialektizmi autentiklik abu-havasının yaradılmasına xidmət edən əzsayda istilahlardan biri idisə, ikincidə artıq bu dialekt termin (digər çox saylı dialekt terminologiyası fonunda hətta bu qədər yüksək işlənmə tezliyinə baxmayaraq) bir o qədər qabarıq şəkildə nəzərə çarpır.

Dəstəgül arvad çiyindən güyümü aşırıb yerə qoydu və cəld Seyid Əzimin atının başını tutdu.; Bayaqdan bəri həyatda güyümlərlə əlləşən Qarateli gözləri ilə axtardı..., Göz göz eləyib gələn kimi suyun başını bağlamaq, güyümlərin dördünü də alıb qablara boşaltmaq

lazımdı [1; 255, 338, 208].

Göründüyü kimi, Ə.Cəfərzadənin tarixi romanlarında həmin dövrün abu-havasının yaradılması, xüsusilə də Azərbaycan bölgələrinə xas olan spesifik etnoqrafik mühitin canlandırılması üçün dialektizm-terminlərdən geniş şəkildə istifadə edir. Lakin burada da yazarın öz dil kimliyinin təsir faktoru qabarıq şəkildə nəzərə çarpır: müəllif heç bir başqa bölgənin tarixi-etnoqrafik dialektizmlərini Şamaxı dialekti qədər təfəssilatlı və geniş çalarlı şəkildə təqdim etməyə müvəffəq olmur.

¹ Müasir türk dilində: "baba" anlamında (Torunu olan erkek, böyükbaba, böyükpəder) [7]

Misgərbazar dünyaya Lahuc işi - mis qazanlar, bəzəkli sərniciələr, güyümlər, naxıştaftafalayənlər, lüleyinlər, aşıszənlər, sərpincilər göndərir Şamaxının özündə toxunan əlvan kəlağayılar, qanovuzlar, darayı, cecim və xalçalar, güləbatın işləmələr satılır [1; 12]. Xatırladaq ki, dialekt leksikası müvafiq bölgə üçün səciyyəvi olan el sənətkarlığı sa-hələrinə xas olan (dulusçuluq, şəkəkə sənəti, baramaçılıq, ipəkçilik, daşoyma və taxtaoyma sənətləri və s.) terminlərilə zəngin olur. Və həmin leksik vahidlərin arxaikləşmiş terminoloji statusuna malik olması onları dialekt vahidləri sırasından kənarlaşdırmır. Bu mənada Ə.Qarayevin "Azərbaycan dilinin Şahbuz şivələrinin leksikası" mövzulu dissertasiyasının əhatə etdiyi tədqiqat spektrini xatırlatmaq yerinə düşərdi. Belə ki, dilçi haqlı olaraq, bu dialekt leksikası plastında ayrı-ayrı sənət və təsərrüfat sahələrinə aid terminləri sistemli şəkildə qruplaşdıraraq təhlil etmişdi [11]. Analoji olaraq, geniş spektrli dialekt terminologiyasını əhatə edən, konkret olaraq, qastronomik sahə istilahlardan başlayaraq, məişət terminlərinə qədər çox rakurslu dialektoloji terminologiyayı təcəssüm etdirən spesifik dil vahidlərini Ə.Cəfərzadənin "Aləmdə səsim var mənim" romanında sərgilədiyi təhkiyə dilində müşahidə etmək olar.

Üstü sərpincilər örtülü plov sinisini, xuruş, ovşara və digər lazımı şeyləri dəstərxana düzdü, toyuğu parçaladı. "nuş can, ağalar" deyib çıxdı. [1; 51]; *Şəkiddə hazır-lamb gətirilən paxlava, rışta-xətai, yayda isə yağasər (buz) satır. Tabaq bütün gün uzunu başından düşmüşür, dükandan dükana gəzib bəzzazlara halva paylayır, adına Yetim Hüseyn, bəziləri isə "Yaxası açıq yetim" deyir* [1; 13-14]; *Plovlar da yeyildi, ovşarlar da içildi...* [1; 120].

Mətn iqtibaslarında yer alan və iki variantda təqdim olunan **ovşar** // **ovşara** dialektizmi "Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti"ndə təqdim olunan məlumata görə "güləblə şərbət" anlamını ifadə edir [6; 384].

"Dialekt leksikasından alınma sözlər (Şərqi qrupu dialekt və şivələrinin materialları üzrə)" adlı araşdırmasında İ.Tahirov eyni dialektizmin daha fərqli variantlarını təsbit etmişdi: **ovşala/öhşələ** «şərbət» (Bakı, Quba.), **öşələ** (Abşeron) [12; 81]. Dilçi bu dialektizmin İran dil qrupu dillərindən mənimlənməsi mövqeyindən çıxış edir. İ.Tahirov habelə sələb dialektizminin də eyni genetik mənbəyə bağlı olduğunu önsü sürür. Dilçi yazır: Göründüyü kimi, Lənkəran rayonu şivələrində işləndən **sərab** «*abqora, qora suyu*» sözü həm fars, həm Azərbaycan ədəbi dillərində, eləcə də başqa türk dillərində və hətta klassik ədəbiyyat nümunələrində işləndən sərab sözündən fərqli mənada işlənir. **Sərab** sözü **sələb** şəklində Bakı dialektində müşahidə edilir. Burada **r** ~ **l** əvəzlənməsi göz qabağındadır. **Sələb** «şərbət» anlamını bildirir". [12; 55-56]. Ə.Cəfərzadənin əsərlərində bu dialektizmdən geniş şəkildə istifadə edilir: və o, bu dialektizm etnoqrafizmdən təkə obrazlarının dil kimliyinin səciyyəvləndirməsində istifadə etmir. Bu arxaikləşmiş və yalnız dialekt leksikasında yaşadılan etnoqrafizmlər Ə.Cəfərzadənin digər əsərlərindəki müəllif təhkiyəsinə də işləklilik nümayiş etdirir: *Süfrələr döşəndi, zərif şiraz şərabı və reyhan, bədmüşk, güləb, narınc, nar şərbətləri və ovşarları dolu çini, gümüş və qızıl dolçalar, ...çini, büllür qalyanlar gətirildi.* [4; 11]. Burada maraqlı məqam ortaya çıxır. Belə ki, yazar dialektizmdən obrazın dil kimliyinin "açılması" üçün istifadə etmir. Dialektizm onun öz dil kimliyinin identifikasiya göstəricisinə çevrilir. Yəni, bu identifikasiya göstəricisi əsasında (və eləcə də oxşar

dialektizm nümunələri əsasında) birmənalı şəkildə onu demək olar ki, Ə.Cəfərzadə Şərq qrupu dialektlərinə xas olan dil kimliyinə malikdir. Biz, Ə.Cəfəzadənin yaradıcılığı boyu **ovşar, sələb, hampa** və s. dialektizmlərinin öz müəllif təhkiyəsində geniş şəkildə istifadə edir. Xatırladaq ki, dialektizmlərdən obrazların dilində istifadə edilməsi məqbul və müsbət hal kimi dəyərləndirildiyi halda, MÜƏLLİF TƏHKİYƏSİNDƏ DIALEKTİZMLƏRDƏN İSTİFADƏ ALQIŞLANMIR (daha ətraflı bax: [13; 253-257]). Müqayisə üçün deyək ki, ilk baxışdan nə paradoksal görünərsə də, Ə.Cəfəzadənin obrazlarının dilində çox sayda və geniş çeşiddə dialektizmlərdən istifadə olunduğu halda, onun müəllif təhkiyəsində bu qəbildən leksika azlıq təşkil edir. Ondan fərqli olaraq, həmkarı Ə.Babayevanın yaradıcılığında tam əks mənzərə ilə qarşılaşıyıq. Yazarın əksər obrazlarının dil kimliyi ədəbi dil normalarına yaxın danışq tərzinə malikdirlər. Ə.Babayeva çox nadir halda dialektizmlərdən (neytral emosionallıqla) dil kimiyyənin dolğun portretini yaratmağa müvəffəq olmuşdur. Lakin Ə.Babayeva yaradıcılığı boyu öz müəllif təhkiyəsində daim dialektizmlərdən istifadəyə yol vermişdir ki, bu da ədəbi dil normalarına riayət baxımından müsbət hal kimi səciyyəoləndirilə bilməz. Bilavasitə Ə.Babayevanın müəllif təhkiyəsində yer alan dialektizmlərə aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirmək olar: **yetik** [14; 303]; **sinirmək** [14; 153]; **çarqat** [14; 149]; **məray** [14; 70]; **fəcri** [14; 61, 65,

101]; **bezikmək** [14; 126]; **cında** [14; 68]; **çalpaşiq** [14; 83]; **bələdləmək** [14; 126] və s. K.Əliyeva "Bədii əsərlərin dilində dialektizmlər" adlı araşdırmasında dialektizmlərdən aktiv şəkildə yararlanan yazarlar sırasında Ə.Babayevanı xüsusilə qeyd edir və onun yaradıcılığında **ağsoğlağı, birətə, cuvar, çətən, ərinmək, qarabaddax, qaramat, ləmbələm, ot-əncər, palax, perikmək, sağırlaşmaq, sarov, sevaləyə-sevaləyə, soqqur-**

soqqur, şatır, şellənmək və bu kimi dialektizmlərinin yer aldığına diqqət çəkir [15; 14, 31, 44, 52, 86, 143]. Əslində, bu məqam bir o qədər də təqdirəlayiq vəziyyət kimi dəyərləndirilə bilməz. Belə ki, müəllifin bəzi cümlə və ifadələrini dialektoloji lüğətin yardımı olmadan anlamaq çətin olur. Nümunələrə diqqət edək: **Fəcri**dir, dünyaya günəş doğur [14; 101]; Biz bağda, **külafrəngidə** yatardıq [14; 145]; Biz ... **beşdaş, qığpulası, qablapulası** oynayar, ...min bir xəyala daldırdıq [14; 140].

Sonuncu nümunədə müəllif təhkiyəsi çərçivəsində (yəni, bilavasitə Ə.Babayevanın öz dil kimiyyəninin refleksiyası kimi) nə az, nə çox üç dialektizmdən istifadə edilmişdir: **beşdaş, qığpulası, qablapulası**. Həmin dialektizmlərin adekvat dərk edilməsi üçün isə, daha öncə də bildirdiyimiz kimi, dialektoloji lüğətlərə və ya müvafiq tarixi-etnoqrafik araşdırmaları təftiş etmək zərurəti ilə qarşılaşıyıq. Məsələn, **beşdaş** etnoqrafik dialektizmi ilə bağlı dilimizin dilaktoloji lüğətində oxuyuruq: "Beşdaş (Ağdam, **Bakı**, Bərdə, Kürdəmir, Şamaxı, Şuşa, Zəngilan) – *beş xırda daşla oynanılan uşaq oyunu adı. – Beşdaş oyneməgdən bormaqımızun başı yara olub (Bakı); – A qızlar, gəlin gedax' beşdaş oynuyax* (Bərdə); – *Uşax kimi beşdaş oynuyur yekə kişi* (Şuşa) (kursiv bizimidir. – B.M.) [18; 45]. Göründüyü kimi, bizim də xüsusi diqqət çəkdiyimiz kimi, bu uşaq oyunu Bakı bölgəsi üçün yetərinə xarakterikdir.

Qığpulası etnoqrafik dialektizmi ilə bağlı məlumatlar isə öz çox spesifikliyinə və məhdud işlənmə dairəsinə görə, hətta dialektoloji lüğətlərə də yol tapmamaşdır. Yalnız müvafiq elmi ədəbiyyatların təftişi bu istilahın etimonunu müəyyənləşdirmək imkanı qazanırıq. Belə ki, xalq oyunlarımızla bağlı araşdırmada Mərkəçdü // Mərkətutdu (mə "çala" deməkdir) oyunu haqqında verilən məlumatda qığpulası termininə izah tapmış oluruq: "**İki və ya dörd iştirakçıdan ibarət sözlü-nəğməli, bir uşaq oyunu** Şirvanda

qoz ilə oynanılanbu oyuna "qozqoz", "mərmərə", "kütüküt", "kutkürüş", qərb rayonlarımızda – "yalaxyalax", "yalaxqoz", çənub-şərq rayonlarımızda **qoyunqığı** ilə oynanılan bu oyuna – "qığıqığı", "qıqımat", "qıqmərə", Naxçıvanda – "qığəbə", **Bakıda isə – "qığpulası"** və "**pulapula**" deyirdilər (kursiv bizimidir. – B.M.) [16; 270].

Burada vurğulamaq istədiyimiz aspekt ondan ibarətdir ki, Ə.Babayevanın dil kimliyi bilavasitə "yetirməsi" olduğu Bakı şivəsinin təsir izlərini əks etdirir və bu məqam təkcə

obrazlarının dil kimliyi ilə bərabər, onun öz müəllif təhkişəsində aydın şəkildə ortaya çıxır. Birinci halda bunu "dialekt və şivə sözlərinin ən çox bədii dildə geniş meydan tapan və burada da üslubi effekt qazandıran" təbiəti kimi, yəni "obrazların nitqinin fərdiləşdirilməsində, xarakterlərin yaradılmasında, yerli koloritin verilməsində üslubi vasitələrdən biri" [17; 82] kimi dəyərləndirə bilərik. Lakin ikinci halda isə bu artıq ədəbi dil normalarının pozulması kimi ortaya çıxır. Analoji vəziyyəti Ə.Babəyevanın digər əsərlərində də izləmək olar. *İkinci mərtəbədəki salonun iri pəncərələrindən düşən işıq meydançanı gürşad göstərirdi* [14; 55]. Dialektoloji lüğətdə gürşad / gürşad fonetik variantlarında təsbit olunan bu söz "ıldırım, şimşək" mənasında verilir: "*Səni görümlüstünə gürşad oynasın!*" [18; 206]. Digər dialektoloji lüğətdə isə bu dialektizmin Naxçıvan bölgəsində "şiddətli yağan yaşıq" anlamında istifadə edildiyi bildirilir: *Gürşad başdadısa sel gəlməmiş əl çəx'məz* [19; 115]. Göründüyü kimi, dialektizmlərin işlənmə tezliyi və spesifikasi baxımından, Azərbaycan qadın yazarlarının münasibəti yekdil deyildir və bu fərqliliklər bilavasitə onların dil kimliklərinin formalaşma mühitinin təsiri ilə dikte olunmuşlar.

Ədəbiyyat

Cəfərzadə Ə. Aləmdə səsim var mənim. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 432 s.

Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf yolları. Bakı, 1958

Xudiyev N.M. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı, "Elm və təhsil", 2012, 686 s.

Cəfərzadə Ə. Bakı-1501. Bakı: Xan nəşriyyatı, 2016, 352 s.

Dədə // Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti. <https://azerdict.com/az/izahli-luget/d%C9%99d%C9%99>

Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti. Bakı: "Şərq-Qərb", 2007, 568 s.

Dede // Güncel Türkce Sözlük <https://sozluk.gov.tr/>

Güyüm // Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, <https://www.azleks.az/online-dictionary/g%C3%BCy%C3%BCm/?s=4>

Güyüm // Tarix terminləri lüğəti, <https://www.azleks.az/online-dictionary/g%C3%BCy%C3%BCm/?s=24>

Əzizov E.İ. Bədi dildə dialektizmlərin yeri / Filologiyanın aktual problemləri [elmi-nəzəri konfransın materialları]. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, 2006, s. 64-78

Гулиев А.М. Лексика шахбuzских говоров азербайджанского языка, диссер..канд.филол.наук., Баку, 1984, 174 с.

<https://www.dissercat.com/content/leksika-shakhbuzskikh-govorov-azerbaidzhanskogo-yazyka>

Tahirov İ.M. Dialekt leksikasında alınma sözlər. Bakı, Nurlan, 2004, 136 s.

Əzizov E. Bədi üslubda dialektizmlərdən istifadə üsulları / Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin bərpasının 20-ci ildönümünə həsr olunmuş "Azərbaycan filologiyasının aktual problemləri" mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları, Bakı, 2011, s.253-257

Babəyeva Ə. Haradasan dost, harada... Bakı: Gənclik, 1977, 408 s.

Quliyeva K. Bədi ədəbiyyatda dialektizmlər. Bakı, Elm və təhsil", 2019, 288 s.

Azərbaycan xalq ədəbiyyatından seçmələr (Qaravəllilər, oyunlar və xalq tamaşaları). Tərtib edənlər: H.İsmayılov, T.Orucov. Bakı, "Şərq-Qərb", 2005, 312 s.

Məmmədov M.B. Filoloji düşüncələr. Bakı: Nurlan, 2005, 360 s.

Azərbaycan Dialektoloji Lüğəti. Cilt I (A-L). Ankara: TDK Yayınları, 1999, 374 s.

Quliyev Ə.A., Əliyeva N.Y. Naxçıvan dialekt və şivələrinin lüğəti. Naxçıvan, "Əcəmi" nəşriyyatı, 2017, 296 s. <http://anl.az/el/Kitab/2017/07/cd/Azf-297004.pdf>

**ON THE INFLUENCE OF AZIZA JAFARZADEH'S LINGUISTIC IDENTITY
ON HER STRATEGY OF USING DIALECTICISMS**

B.G.Mammadova

SUMMARY

The linguistic identity of prominent Azeri writer Aziza Jafarzadeh is studied in this article. Based on the comparison of Jafarzadeh's masterpieces "I have a voice in the world" and "Baku-1501", the author explores the influence of author's language identity on her strategy of using dialecticisms.

**О ВЛИЯНИИ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ АЗИЗЫ ДЖАФАРЗАДЕ НА ЕЕ
СТРАТЕГИЮ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИАЛЕКТИЗМОВ**

Б.Г.Мамедова

РЕЗЮМЕ

В статье исследуется языковая личность известной азербайджанской писательницы Азиы Джафарзаде. Автор на основе сопоставления языка романов «Есть голос мой в мире» и «Баку-1501», исследует влияние языковой личности писательницы на ее стратегию использования диалектизмов.

Məqalə redaksiyaya 7 dekabr 2020 tarixində daxil olmuş, 14 dekabr 2020 tarixində isə çapa qəbul olunmuşdur.